

1.01
Prejeto 20. 11. 2008

UDK 322(497.1)"1918/1941"

Mateja Ratej*

Odtenki politizacije Rimskokatoliške in Srbske pravoslavne cerkve pri Slovenski ljudski in Narodni radikalni stranki med svetovnim vojnama**

IZVLEČEK

Autorica v prispevku osvetljuje različne načine politizacije Rimskokatoliške in Pravoslavne cerkve, ki sta jih v svoji politični praksi uporabljali SLS in NRS. Ugotavlja, da sta Cerkvi v jugoslovanski državi med svetovnim vojnama vstopali v konfliktno odnose neodvisno od razmerij med največjo srbsko in največjo slovensko politično stranko, ki sta sicer učinkovito črpali mobilizacijski potencial obeh Cerkva, vendar sta naklonjenost cerkvenim interesom podrejali lastnim strankarskim interesom. To je bilo zlasti vidno v času t. i. konkordatske krize (1935-1937), ko se je med drugim izkristaliziralo, da gre v političnem antagonizmu med Katoliško in Pravoslavno cerkvijo v okviru jugoslovanskega političnega prostora za antagonizem med hrvaškimi in srbskimi deli države.

Ključne besede: Kraljevina Jugoslavija, politika, Slovenska ljudska stranka, Narodna radikalna stranka, Rimskokatoliška cerkev, pravoslavna cerkev, klerikalizem, slovensko-srbski politični odnosi

ABSTRACT

SHADES OF POLITICISATION OF THE ROMAN CATHOLIC AND SERBIAN ORTHODOX CHURCH IN THE SLOVENIAN PEOPLE'S PARTY AND THE NATIONAL RADICAL PARTY BETWEEN THE TWO WORLD WARS

The author of the contribution sheds light on various aspects of politicisation of the Roman Catholic and Orthodox Church, used in their political practice by the Slovenian People's Party and the National Radical Party. She discovers that the Churches in the Yugoslav State between both World Wars entered conflicting relations regardless of the relations between the biggest Serbian and the Slovenian political parties, which were otherwise effective in drawing from the mobilisation potential of both Churches; however, they subordinated the inclination towards the Church interests to the interests of their own parties. That was especially obvious in the time of the so-called Concordat Crisis (1935-1937), when, among other things, it became apparent that the political antagonism between the Catholic and Orthodox Churches in the context of the Yugoslav political space translated into antagonism between the Croatian and Serbian parts of the state.

Key words: Kingdom of Yugoslavia, politics, Slovenian People's Party, National Radical Party, Orthodox Church, Roman Catholic Church, clericalism, Slovenian-Serbian political relations

* Dr., asistentka z doktoratom, ZRC SAZU, Sekcija za interdisciplinarno raziskovanje v humanistiki, SI-1000, Novi trg 2, Ljubljana, e-mail: mratej@zrc-sazu.si

** Projekt je nastal v okviru podoktorskega projekta z naslovom Slovensko-srbski politični odnosi v letih 1918-1941. Projekt št. Z6-7038 je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna. / The authors acknowledge the financial support from the state budget by the Slovenian Research Agency (Project No. Z6-7038).

Tisti, ki mu je bilo v skladu z Zakonom o državljanstvu z 21. septembra 1928 z naturalizacijo podeljeno državljanstvo Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, je moral pred upravnimi organi priseči tako, da je izgovarjal naslednje besedilo: "Jaz (sledilo je ime osebe, ki je prisegala, op. M. R.), vstopajoč v državljanstvo kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, prisezam na vsemogočnega Boga, da bom vladajočemu kralju vedno zvest, da se bom vestno držal ustave in ostalih zakonov, da bom točno izpolnjeval vse državljanske dolžnosti in zvesto služil koristim države in naroda kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Tako mi Bog pomagaj!"¹ Vprašanje pa je, na katerega boga se je v multikonfesionalni državi s 46,6% prebivalcev pravoslavne vere, 39,4% katoliške in 11,2% muslimanske (popis prebivalstva iz leta 1921²), se je na novo inavguriran državljan Kraljevine SHS skliceval. S tem - če pustimo ob strani vprašanje islama - trčimo na eno od osrednjih referenčnih točk, ki so sestavljale politične odnose med (pravoslavni) Srbi in (katoliškimi) Slovenci, na vprašanje vloge, ki sta jo imeli pri oblikovanju teh odnosov Pravoslavna in Katoliška cerkev, med katerima je vladala tekmovalnost za recipročno izboljšanje institucionalnega položaja do države.

"Knezoškofu dr. Antonu Bonaventuri Jegliču se v znak hvaležnosti za njegovo delovanje za Jugoslavijo pokloni en avto iz demobilizacijske zaloge,"³ lahko med drugim beremo v Zapisniku Deželne vlade za Slovenijo avgusta 1919, slabo leto po oblikovanju prve jugoslovanske države. Razmerja med veroizpovedmi so v multikonfesionalni državi nujno postala eden osrednjih stebrov politizacije vseh jugoslovanskih političnih strank in ne le Slovenske ljudske stranke (SLS) kot največje slovenske politične stranke med obema svetovnima vojnama in že iz časa Avstro-Ogrske politične predstavnice Katoliške cerkve. V razpravi me zato zanima politizacija Rimskokatoliške cerkve pri SLS, v tem kontekstu pa njen odnos do največje srbske in najvplivnejše stranke v državi Narodne radikalne stranke (NRS) ter odnos SLS do politizacije Srbske pravoslavne cerkve pri NRS. Osrednje pri tem je čas sprejemanja konkordata s Svetom sedežem v letih 1935-1937, ki je pomenil vrhunec v politizaciji Rimskokatoliške cerkve v času prve jugoslovanske države. (Bivša) NRS in (bivša) SLS sta bili tedaj kot del vsedržavne Jugoslovanske radikalne zajednice (dalje JRZ) v najtesnejši politični povezavi med obema svetovnima vojnama.

Po pri statistiki o veroizpovedi po popisu prebivalstva Kraljevine Jugoslavije iz leta 1931, je bilo v Celju 4,4% pravoslavcev in 91,6% katoličanov. V Ptujju je bilo 2,5% pravoslavcev in 94,4% katoličanov, v Mariboru 3,6% pravoslavcev in 93% katoličanov, v Ljubljani pa 3,5% pravoslavcev in 95% katoličanov. V Zagrebu je bilo 7,1% pravoslavcev in 85% katoličanov, Beogradu 74,2% pravoslavcev in 18,6% katoličanov, v Novem Sadu pa 39% pravoslavcev in 42,7% katoličanov.⁴ Vidimo, da je bilo v slovenskem glavnem mestu statistično razmerje med pripadniki Pravoslavne in Katoliške cerkve bolj ugodno kot v srbski (in državni) pre-

¹ Otmar Pirkmajer: Zakon o državljanstvu - z razlago. Maribor 1929, str. 62.

² Miloš Mišović: Srpska crkva i konkordatska kriza. Beograd 1983, (dalje Mišović, Srpska crkva) str. 9.

³ Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in deželnih vlad za Slovenijo 1918-1921, 2. del. Ljubljana 1998-2002, str. 341; Zapisnik seje Deželne vlade za Slovenijo, 27. 8. 1919.

⁴ Pokrajinski arhiv Maribor (dalje PAM), fond Anton Korošec, AŠ 2, Gradovi Kraljevine Jugoslavije po maternem jeziku i veroispovesti prema popisu od 31. marta 1931. godine.

stolnici. Želim postaviti tezo, da je bil argument o zapostavljenosti Katoliške cerkve politični konstrukt in eden najuspešnejših elementov politizacije SLS,⁵ ki je bil hkrati uradno stališče Rimskokatoliške cerkve v Kraljevini.⁶ To potrjuje tudi pripoved enega najvidnejših hrvaških politikov Anteja Trumbića, ko med drugim pravi: "*Iako su ti Slovenci (SLS, op. M. R.) kao katolički klerikali antipodi sa Srbijskim pravoslavnim ekskluzivistima (NRS, op. M. R.) vjerski, kulturno i socialno ipak su se u tom momentu (po atentatu na Stjepana Radića poleti 1928, op. M. R.) našli na zajedničkoj točki na račun Hrvata.*"⁷

Ker versko mešano področje, ki je po letu 1918 zajemalo jugoslovansko državo, v zgodovini ni poznalo verskih bojev, primerljivih, denimo, s tistimi v Franciji, Angliji ali Nemčiji,⁸ postavljam tezo, da je bil konflikt med Pravoslavno in Katoliško cerkvijo, čeprav je bil tudi posledica različnih pravnih pogojev delovanja pred prvo svetovno vojno, imanentno političen in s tem tesno navezan na nacionalizem kot osrednje diskurzivno polje politike jugoslovanske države na ravni hrvaško-srbskih političnih odnosov (sic!).⁹ Kot bomo videli, je bila drža Katoliške cerkve v prevladujočem jugoslovanskem političnem diskurzu problematizirana kot protijugoslovanska¹⁰ ne na ravni slovensko-srbskih političnih odnosov, temveč je bila vzpostavljena na ravni hrvaško-srbskega spora; v njegovem okviru je bil politiziran antagonizem med Katoliško in Pravoslavno cerkvijo.¹¹

Na skupnem hrvaško-srbskem ozemlju je vera edini razločevalni dejavnik med Hrvati in Srbi, pretvarjanje verskih meja v politične pa je v preteklosti na tem območju praviloma porajalo obdobja politične nestabilnosti.¹² Na hrvaškem prostoru je bil prvi prodor pravoslavja zabeležen v 13. stoletju, v drugi polovici 19. stoletja pa sta se začela srbizacija nesrbskih pravoslavcev in ustvarjanje močne versko-nacionalne zavesti pri velikem delu pravoslavnega prebivalstva na Hrvaš-

⁵ Slovenec, 20. 11. 1921, 1, Za versko svobodo katoliške cerkve - poslansko vprašanje Antona Korošca; Slovenec, 23. 12. 1921, 1, Medverski odnošaji v naši državi; Slovenec, 13. 3. 1921, 1, Agitacija za pravoslavje; Slovenec, 6. 1. 1922, 1, Katoliško in pravoslavno pojmovanje o medverskih odnošajih; Slovenec, 24. 2. 1922, 1, Cerkevna ravnopravnost s socialnega stališča; Slovenec, 5. 5. 1922, 1, Spomenica jugoslovanskih škofov; Slovenec, 21. 2. 1926, 1, Položaj katoliške cerkve v naši državi; Slovenec, 6. 5. 1927, 1, Protiverska obznana; Slovenec, 12. 5. 1927, 1, Antikatoliška mentaliteta; Slovenec, 1. 1. 1931, 2, Cerkev v letu 1930; Slovenec, 14. 2. 1933, 1, Neverni nemir; Slovenec, 17. 3. 1933, 2, Vladna izjava o jugoslovanstvu in verski svobodi; Slovenec, 18. 7. 1935, 1, Ogroženi verski mir; Slovenec, 14. 12. 1937, 2, Borbe srbske Cerkve.

⁶ Slovenec, 5. 5. 1922, 1, Spomenica jugoslovanskih škofov; Slovenec, 17. 3. 1933, 2, Vladna izjava o jugoslovanstvu in verski svobodi; Slovenec, 29. 10. 1937, 1, Beseda jugoslovanskih škofov.

⁷ Ante Trumbić: Izabrani politički spisi. Zagreb 1998, str. 272.

⁸ Hrvaški politik Ante Trumbić je na eni od sej na Krfu leta 1917 med razpravo o verskem vprašanju v prihodnji jugoslovanski državi med drugim dejal: "*Jugoslovenci su jedini narod na svetu koji se nikad nije klao radi vere.*" (Đorđe Radenković: Pašić i Jugoslavija. Beograd 1999, (dalje Radenković, Pašić i Jugoslavija) str. 423). Srbski zgodovinar Milorad Ekmečić je medtem utemeljeval, da je bila prva balkanska vojna verska vojna, odprtje fronte 1914 pa pravi verski spopad. (Perko Vojinović: Istine i zablude o srpstvu, jugoslovenstvu i slovenstvu. Beograd 1999, str. 143).

⁹ O tem glej tudi dela sodobnih avtorjev oz. političnih akterjev, npr.: Branko Miljuš: Sporazum 1939 godine. Windsor, Ontario, str. 22.

¹⁰ Katoliška cerkev je bila zaradi avtonomistične politike SLS često prikazana kot glavna politična podpornica avtonomističnega gibanja. Lujo Vujnović: Konkordat sa sv. Stolicom i naše nacionalno pitanje. Zagreb 1923, (dalje Vujnović, Konkordat) str. 43.

¹¹ O konfliktu med katoliški in pravoslavno cerkvijo na ravni hrvaško-srbskih odnosov Đorđe Stanković: Nikola Pašić i jugoslovensko pitanje. Beograd 1985, str. 79; Vojinović: n.d. Beograd 1999, str. 139-140.

¹² Milorad Ekmečić: Srbi na istorijskom raskršću. Beograd 1999, str. 346-347.

kem. V tem času je postala beseda Srb sinonim za pravoslavca.¹³ Jezik je bil med Srbi in Hrvati od konca 19. stoletja opredeljen kot srbo-hrvaški, zato je razumljivo, da je teža (nacionalne) identitete padla na religiozno opredelitev. Z drugimi besedami, nacionalna identiteta se je pri Srbih zlila s pravoslavjem, pri Hrvatih pa s katolicizmom.¹⁴ Politizacija razlikovanja med religijama je bila z oblikovanjem jugoslovanske države po prvi svetovni vojni samo logično nadaljevanje te zgodbe.

Tudi sodobni nemški zgodovinar Gilbert In der Muer je v svoji trilogiji o jugoslovanski politiki med obema svetovnima vojnama izrazilo izpostavljenost vprašanje vere kot prvino političnega odločanja v Kraljevini SHS/Jugoslaviji, pri čemer je ugotavljal neprimerno večjo politično izpostavljenost katoliške vere v razmerju med Hrvati in Srbi.¹⁵ Menim, da je bil politični odnos med Pravoslavno in Katoliško cerkvijo v Kraljevini SHS vzpostavljen (institucionaliziran) za potrebe prevladujočega političnega diskurza (hrvaškega nacionalnega vprašanja)¹⁶ - zlasti zaradi nejasne jezikovne meje med srbskim in hrvaškim jezikom, ki je bil eden ključnih kriterijev za oblikovanje nacionalnih držav po prvi svetovni vojni.¹⁷ Medtem je dobilo vprašanje verske zapostavljenosti osrednje mesto v politični argumentaciji med SLS in NRS le, kadar sta bili stranki v opozicijskem razmerju, in sicer za potrebe politične uveljavitve SLS, katere bistveni element strankarske identitete je bil klerikalizem. Srbski zgodovinski učbeniki pred prvo svetovno vojno so, denimo, v razlagi zgodovine krščanstva odgovornost za razcep Rima in Carigrada leta 1054 pripisovali Rimu. Poveličevali so Srbsko pravoslavno cerkev, ki je ohranila srbski narod, in izpostavljali pregone Srbov s strani katoličanov v 18. stoletju. Analogno odločni v obrambi katoliške vere za obstoj hrvaškega naroda so bili hrvaški zgodovinski učbeniki v desetletju pred razpadom Avstro-Ogrske, ki so za razkol leta 1054 krivili Carigrad. Medtem so slovenski zgodovinski učbeniki v tem času poudarjali zlasti vlogo Katoliške cerkve pri obrambi Evrope pred Turki oz. islamsko vero.¹⁸

Okrog leta 1920 se je izoblikovala ideja o ekumenskem gibanju, ki je skupno ime za vse, kar različne krščanske skupine organizirano počnejo s ciljem vzpostavitve čim bolj avtentične enotnosti krščanstva, ki je razdeljeno in medsebojno sprto. Ekumenizem je prizadevanje za enotnost vsega krščanstva in ne partikularno združevanje posameznih skupin znotraj njega. V Kraljevini SHS se je ideja o enotnosti krščanstva prepletala z idejo o kulturni in politični enotnosti jugoslovanskega naroda.¹⁹ Ne glede na povedano se velja vprašati, ali sta Pravoslavna in Katoliška

¹³ Petar Požar: Hrvatska pravoslavna crkva u prošlosti i budućnosti. Zagreb 1996, str. 68.

¹⁴ Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana (dalje NUK), Rokopisni oddelek, Leopold Lenard, Jugoslavija pre i posle sa gledišta beogradskog posmatrača, 27/68, fasc. 1; George W. White: Nationalism and Territory; Constructing Group Identity in Southeastern Europe. Oxford 2000, str. 179-180.

¹⁵ Gilbert In der Maur: Der Weg zur Nation; Jugoslawiens Innenpolitik 1918-1938. Stojadinovic als Vollstrecker, Berlin - Wien - Zürich 1938, (dalje Der Weg zur Nation) str. 96, 100, 140, 190, 283, 476, 575-576.

¹⁶ Glej Vladimir Čorović: Rasa in vera v srbski prošlosti. Ljubljana 1921, str. 26-27; Rudolf Bičanić: Ekonomska podlaga hrvatskog pitanja. Zagreb 1938, str. 92-93; Charles Jelavich: Južnoslavenski nacionalizmi; jugoslovensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914. Zagreb 1992, (dalje Jelacich, Južnoslavenski nacionalizmi) str. 263.

¹⁷ Ernest Gellner: Nationalism. London 1997, str. 78.

¹⁸ Jelavich, Južnoslavenski nacionalizmi, str. 263-265.

¹⁹ Tomislav Šagi - Bunić: Katolička crkva i ekumenizam. V: Vjerske zajednice u Jugoslaviji. Zagreb 1970, str. 104, 108.

cerkev (čeprav sta obe deklarativno podpirali državni unitarizem)²⁰ vplivali deintegrativno na idejo o unitarnem jugoslovanskem narodu.²¹ Kaže namreč, da sta obe obravnavani Cerkvi delovali kot samostojna politična subjekta v Kraljevini SHS/Jugoslaviji, zato njenega delovanja ne moremo avtomatično povezovati s političnim delovanjem NRS oz. SLS, niti govoriti o skladnem političnem sodelovanju Katoliške cerkve in SLS. Z drugimi besedami, kaže, da je bil klerikalizem kot eno najpogostejših sredstev politične diskvalifikacije delovanja SLS le način (preizkušen vzorec) strankinega vstopanja v aktualni politični diskurz.²² Ne nazadnje lahko vprašanje tudi obrnemo: ali je morda nezadostna integrativna moč unitarne ideje povečevala moč religije in Cerkve, ki je dobivala vpliv na nacionalne ideologije, in s tem na politiko? Slednje potrjujejo prizadevanja nekaterih sočasnih mislecev na čelu s kraljem Aleksandrom, ki ni zavračal komunikacijskih kanalov Cerkva za uveljavitev unitarne ideje.²³

Srbska Pravoslavna cerkev ni skušala prikrivati, da želi biti aktiven in neobhoden dejavnik državne oblasti. Veliko laže in hitreje od Katoliške cerkve se je prilagajala (in se še zmeraj) kulturnim, gospodarskim in (geo)političnim spremembam. Liturgija kot najširši izraz pravoslavne cerkvene dogme je (bila) občutljiva na regionalne posebnosti posameznih zaključenih versko-nacionalnih območij. Razkol med Cerkvama v 11. stoletju je simboliziral obstoj dveh temeljnih vrednotnih sistemov, svetovnonazorskih usmeritev in različnih ekonomskih ter socialnih pogledov na ureditev sveta. Medtem ko je za institucijo Katoliške cerkve v organizacijskem smislu značilna strogo centralizirana ureditev (Vatikan - papež), je Pravoslavna od razkola dalje organizirana avtokefalno v nacionalnih cerkvah; nacionalni vidik je tako njen imanentni del, ločitev Cerkve od države pa je s strani pravoslavnih teoloških teoretikov razumljena kot ogrožanje nacionalnih interesov; v tem smislu je bila zastavljena dikcija tudi v strankarskem glasilu NRS *Samouprava*.²⁴

²⁰ Jugoslovanski episkopat je že konec novembra 1918 pozdravil oblikovanje Kraljevine SHS (Ferdo Šišić: Dokumenti o postanku Kraljevine SHS 1914-1919. Beograd 1920, str. 104).

²¹ Takšnega mnenja je Vojinovič, n.d., str. 146-147.

²² Samouprava, 10. 8. 1921, 2, Prvi napadi slovenačkih klerikalaca; Samouprava, 7. 5. 1925, 2, Defetizam klerikalaca; Slovenec, 16. 9. 1925, 1, Klerikalizem in katolicizem; Slovenec, 8. 10. 1925, 1, Slovenska duhovščina z narodom; Samouprava, 11. 11. 1925, 2, Klerikalne težnje; Samouprava, 15. 11. 1925, 1, Kad klerikalci agituju; Samouprava, 3. 1. 1926, 2, Klerikalizam; Samouprava, 7.-9. 1. 1926, 2, Klerikalizam i naši klerikalci; Samouprava, 30. 1. 1926, 1, Vera i politika; Samouprava, 5. 3. 1926, 1, Naši klerikalci; Samouprava, 23. 5. 1926, 2, Klerikalaska teza; Samouprava, 3. 6. 1926, 1, Klerikalizam i Ivan Cankar; Samouprava, 18. 11. 1926, 2, Ideje dr. Korošeca; Slovenec, 19. 5. 1927, 1, Verska stranka; Jutro, 8. 1. 1928, 2, Beograjski nadškof proti slovenskim klerikalcem; Slovenski narod, 24. 12. 1928, 2, Če je treba zatreti svobodno misel, se navdušujejo klerikalci tudi za pravoslavje; Slovenec, 4. 6. 1929, 1, V obče dobro; Slovenec, 9. 2. 1930, 1, Naš katolicizem; Slovenec, 29. 9. 1931, 1, Naše najtrdnije prepričanje; Slovenec, 30. 12. 1933, 1, Vera in politika; Slovenec, 10. 6. 1934, 2, Cerkev je nad strankami in mnenji; Slovenec, 9. 11. 1935, 1, Političen katolicizem; Samouprava, 20. 7. 1937, 1, Poslanici - sveštenici; Slovenec, 26. 4. 1938, 1, Politični katolicizem; Slovenec, 7. 5. 1939, 1, Vera v politiki.

²³ Vujnovič, Konkordat, str. 49; Dragan Pantič: Srpska pravoslavna crkva u Kraljevini Jugoslaviji 1929-1941 s obzirom na pravni položaj, političku ulogu i međuvjerske odnose : doktorska disertacija. Beograd 1987 (dalje Pantič, Srpska pravoslavna crkva), str. 128, 132.

²⁴ Samouprava, 23. 3. 1921, 1, Država i crkva; Samouprava, 20. 12. 1921, 1, Katolička crkva i država; Aziz Hadžihasanović: Crkva i politika. Sarajevo 1987, str. 142, 149, 154, 156-157, 171, 174.

Tudi katoliška politična misel na Slovenskem je od Mahničeve ločitve duhov konec 19. stoletja dalje neločljivo prepletla pojma slovenstva in katolicizma,²⁵ vendar temelji katolicizem v doktrinarnem smislu na ideji o svetovnem vesoljnem občestvu.²⁶ Pomemben razlog za to, da so odnosi med najvplivnejšima verskima organizacijama v Kraljevini SHS/Jugoslaviji tako močno vplivali na sfero politike, je bila nepopolna ločenost Cerkve od države. Uredba o začasni organizaciji Ministrstva za vere z 31. julija 1919 je ministru omogočala nadzorno funkcijo v vseh versko-političnih vprašanjih, saj temeljni cilj verske politike ni bilo le sožitje religij, temveč tudi njihovo sodelovanje z državo. To je še zlasti veljalo za čas po razglasitvi šestojanuarske diktature. Ne glede na to tudi verska politika šestojanuarskega režima ni izpolnila ustreznih pravnih in političnih pogojev za verski mir v prihodnosti.²⁷

Čeprav je bil prvi predlog zakona o medkonfesionalnih razmerjih pripravljen že leta 1921, ni prišlo do njegovega sprejetja vse do druge svetovne vojne, za kar sta bili v veliki meri odgovorni Katoliška in Pravoslavna cerkev, ki sta v želji po zagotovitvi lastnega ugodnega položaja v razmerju do države zavirali sprejetje. Medtem ko je Katoliška cerkev v Sloveniji sprejemala ustavno ločitev Cerkve in države, je Pravoslavna temu pred sprejetjem ustave odločno nasprotovala. V takšnih razmerah so versko-politična vprašanja o prestopanju v drugo veroizpoved, vprašanje mešanih zakonskih skupnosti, o veroizpovedi otrok ipd. nepretrgano vzdrževala nivo napetosti med veroizpovedmi.²⁸ Pri tem je zanimivo stališče slovenskega teologa Angelika Tominca, ki je leta 1920 zapisal: "*Po mojem mnenju v dejanskih razmerah katoličani ločitve (Cerkve od države, op. M. R.) ne moremo ne želeli ne odobravati. [...] Vsekakor mora slejkoprej na našem katoliškem praporu biti zapisano neomajno načelo: Ločitve ne!*" Nadalje je tudi Tominec sklenil, da razmere za Katoliško cerkev v Kraljevini SHS niso alarmantne, rekoč: "*Moramo imeti vedno pred očmi, da smo v demokratični državi, kjer si po svojih zastopnikih ljudstvo samo daje postave.*"²⁹

SLS je bila ločitvi Cerkve od države naklonjena na programski ravni in na ravni politične izreke, ne pa tudi v dejanjih. Tako je na primer prišlo avgusta 1919 v Sloveniji do občutnega poslabšanja odnosov med SLS in Jugoslovansko demokrasko stranko zaradi zakonskega osnutka prosvetnega ministra Pavla Marinkoviča (JDS) o preoblikovanju šolstva na način, ki bi zagotavljal ločitev šole od Katoliške cerkve.³⁰ Po drugi strani je Korošec v prispevku o SLS za revijo Nova Evropa pred skupščinskimi volitvami leta 1923 potrdil, da se stranka zavzema za oblikovanje uprave in zakonodaje po nacionalnem ključu in na krščanskih temeljih, vendar tudi za svoboden razvoj vseh veroizpovedi in za ločitev Cerkve od države: "*Prema tome, u našoj partiji nema mesta ni za kakav klerikalizam, ultramontanizam,*

²⁵ Jožko Pirc: *Cerkveni in duhovni tokovi*. V: *Slovenska trideseta leta*. Ljubljana 1997, str. 119.

²⁶ Z doktrinarno-zgodovinskega vidika je katolicizem v bistveno drugačnem položaju od pravoslavja tudi zato, ker priznava RKC sklepe z več kot 20 koncilov, medtem je imela Pravoslavna samo sedem skupnih saborov, in sicer v Nikeji leta 325 in 787, v Carigradu leta 381, 553 in 680 ter v Efosu leta 431. Aziz Hadžihasanović: *Crkva i politika*. Sarajevo 1987, str. 148, 152.

²⁷ Pantič, *Srpska pravoslavna crkva*, str. 66-67, 77, 81, 125-127.

²⁸ Prav tam, str. 52-53, 126.

²⁹ Angelik Tominec: *Ločitev Cerkve od države*. V: *Čas*, Ljubljana 1920, str. 57.

³⁰ Ervin Dolenc: *Kulturni boj : slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918-1929*. Ljubljana 1996, str. 363.

*konfesionalizam itd., te je svaki prigovor u tome pravcu posve neosnovan.*³¹

Ustavno opredeljena enakost veroizpovedi je izviralala iz določil Krfske deklaracije (1917), kjer so o verskem vprašanju razpravljali kar na štirih sejah in se je večina udeležencev posvetovanja strinjala z nujnostjo opredelitve verske svobode in enakopravnosti za vse religije v prihodnji jugoslovanski državi. Kljub temu je bil vodja NRS Nikola Pašič naklonjen ideji, da bi prihodnja jugoslovanska ustava po zgledu srbske vsebovala ustavno določilo o pravoslavni veroizpovedi monarha. Na Krfu so odprli tudi vprašanje vloge Katoliške cerkve in Vatikana ter nevarnosti prozelitstva v novi državi, pri čemer je veliko mero nezaupanja do političnih interesov Vatikana pokazal Stojan Protič, kasnejši politični zaveznik vodstva SLS v prvih letih po oblikovanju Kraljevine SHS.³² Krfska deklaracija je predvidela sodoben koncept civilne religije, ki naj bi zagotavljal stabilne medverske odnose. Čeprav je bila v jugoslovanski državi želja po sožitju med Cerkvami v vsem obravnavanem času ujeta v krilatici: "*Brat je mio, koje vere bio!*" - niti pravoslavna kraljeva družina Karađorđević namreč ni gojila iluzij o razširjenju pravoslavnega modela narodne cerkve na Hrvate in Slovence -, takšno sožitje zaradi posledic različnega zgodovinskega razvoja ni bilo uresničeno.³³

***

Pravoslavna cerkev v Srbiji se je veliko manj od Katoliške na Slovenskem ukvarjala z znamenito določbo 12. člena vidovdanske ustave (t. i. *kancelparagraf*), ki je duhovnikom prepovedovala strankarsko-politično delovanje v bogoslužju in v besedilih verskega značaja.³⁴ Deloma je bilo tako zaradi slabše doktrinarne utemeljenosti in organizacijske usposobljenosti Pravoslavne cerkve, ob tem pa se je vodstvo SLS jasno zavedalo vpliva, ki so ga imeli duhovniki na večinsko kmečko volilno telo v Sloveniji.³⁵ Marca 1921 je stranka pod geslom: boj za svobodo cerkve in proti kancelparagrafu organizirala veliko manifestacijsko zborovanje v Ljubljani, ki je skupaj z učinki avtonomistične izjave utrdilo avtonomistično idejo (zahtevo po uveljavitvi zakonodajne avtonomije na Slovenskem) v njenem programu.³⁶ Kljub brezpogojnemu nasprotovanju SLS uvrstitvi omenjenega člena v ustavo je bila določba na pritisk predstavnikov takratne vladne Jugoslovanske demokratske stranke sprejeta.³⁷ Zaradi domnevnega kršenja omenjenega 12. člena vidovdanske ustave med volilno kampanjo je, denimo, takratni minister za prosveto in prvak Samostojne demokratske stranke Svetozar Pribičević konec junija

³¹ Anton Korošec: Slovenačka pučka (ljudska) stranka. V: Nova Evropa, 1923, št. 7, str. 217-218.

³² Radenkovič, Pašič i Jugoslavija, str. 423-424.

³³ Slovenec, 14. 3. 1919, 1, Katoliški in pravoslavni katoličani; Slovenec, 10. 5. 1925, 1, "Raspis"; Bogumil Vošnjak: Jugoslav Nationalism. London 1916, str. 44; Pantič, Srpska pravoslavna crkva, str. 48-50, 80, 126; Mišović, Srpska crkva, str. 10-13.

³⁴ Slovenec, 12. 6. 1920, 1, Kancelparagraf; Slovenec, 18. 6. 1920, 1, Kancelparagraf v narodnem predstavnštvu; Slovenec, 23. 2. 1921, 1, Boj za svobodo Cerkve; Slovenec, 4. 3. 1921, 1, Kancelparagraf in pravoslavna cerkev; Slovenec, 7. 4. 1921, 1, Kancelparagraf in njegove posledice; Slovenec, 5. 5. 1927, 1, Kancelparagraf; Srpska pravoslavna crkva, str. 52.

³⁵ Marko Cemovič: Konkordat između Svete Stolice i Kraljevine Jugoslavije. Beograd 1936, str. 12.

³⁶ Momčilo Zečević: Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917-1921 : od majniške deklaracije do vidovdanske ustave. Maribor 1977, str. 363.

³⁷ Ustava Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Ljubljana 1925, str. 7; Jurij Perovšek: Kancelparagraf. V: Slovenska kronika XX. stoletja, 1900-1941. Ljubljana 1997, str. 263.

1925 na odgovornost v Beograd poklical ljubljanskega škofa Antona Bonaventuro Jegliča.³⁸

Regent Aleksander je 6. januarja 1919 razglasil sistem priznanih veroizpovedi v državi, s čimer je Pravoslavna cerkev izgubila položaj državne cerkve, ki ga je imela po cerkveni ustavi od leta 1890.³⁹ Junija 1920 je prišlo do administrativne združitve pet prej avtonomnih cerkvenih pravoslavnih oblasti v avtokefalno Srbsko pravoslavno cerkev; regent Aleksander je na slovesni razglasitvi srbske patriarhije poudaril njeno nacionalno vlogo kot simbola narodne enotnosti. Prvi srbski patriarh Dimitrij je bil imenovan novembra istega leta.⁴⁰ Srbska pravoslavna cerkev je sprejela monarhično in centralistično urejeno Kraljevino SHS/Jugoslavijo kot garant posebne vloge srbstva v njej, kar je bilo v skladu s svetosavsko idejo, ki je zlasti od začetka tridesetih let 20. stoletja bistveno opredeljevala odnos Pravoslavne cerkve do države;⁴¹ hkrati je bilo takšno stališče Pravoslavne cerkve skladno z idejnimi usmeritvami NRS, pomembnimi za razumevanje slovensko-srbskih odnosov v obravnavanem obdobju.⁴²

V času šestojanuarske diktature je postala Pravoslavna cerkev predmet zanimanja razpuščenih političnih (nacionalističnih) skupin, a je njeno delovanje tudi po oktroiranju ustave 1931 ostajalo v okvirih monarhizma in državnega centralizma. Aprila 1930 je postal srbski patriarh Varnava, ki ni bil pripravljen slediti konceptu državi podrejene Cerkve, temveč je skušal uveljaviti svetosavsko vizijo o izgradnji Pravoslavne cerkve kot najmočnejše institucije srbskega naroda. Posebno pozornost je posvečal javnemu delovanju Katoliške cerkve, ki jo je razumeval kot agresivno mednarodno organizacijo. Že leta 1931 je obtožil Katoliško cerkev, da želi dobiti izključni vpliv ne le na versko, temveč na vse javno in zasebno življenje. Varnava je v duhu protikatoliške ideje Ruske pravoslavne cerkve iz 19. stoletja podpiral konvertitsko gibanje - posvetil je prvo pravoslavno cerkev v Sloveniji, cerkev sv. Save v Celju.⁴³

***

Ker zagovarjam idejo, da pove največ resnice o zgodovini govor akterjev, in sicer takrat, ko o zgodovini sploh ne želi govoriti, si oglejmo naslednje utrinke medvojnne sodobnosti. Leta 1918 je Apostolstvo sv. Cirila in Metoda v Ljubljani izdalo brošuro Pravoslavje teologa Franca Grivca, ki je odraz nezaupanja (katoliškega) človeka na Slovenskem ob srečanju s pravoslavjem po oblikovanju Kraljevine SHS. Avtor je v knjigi dokazoval, da si Pravoslavna cerkev ne more prisvajati pravovernosti v primerjavi z drugimi veroizpovedmi in še zlasti ne obsojati Katoliške cerkve kot krivoverske in razkolniške. Med drugim je zapisal, da je "pravo-

³⁸ Nadškofijski arhiv Ljubljana (dalje NAL), A. B. Jeglič, Dnevnik, 12. 2. 1925; 27. 6. 1925.

³⁹ Pantič, Srpska pravoslavna crkva, str. 52; Franc Grivec: Pravoslavje. Ljubljana 1918, str. 92.

⁴⁰ Rado Kušej: Cerkevno pravo katoliške in pravoslavne cerkve s posebnim ozirom na razmere v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Ljubljana 1923, str. 207-209; Pantič, Srpska pravoslavna crkva, str. 62.

⁴¹ Slovenec, 4. 10. 1931, 1, Toleranca; Slovenec, 13. 4. 1932, 1, Nova smer srbske cerkve; Slovenec, 18. 1. 1932, 1, Iz srbske cerkve; Samouprava, 27. 1. 1938, 1, Značaj Svetoga Save; Samouprava, 23. 2. 1938, 1, Ustoličenje novog poglavara Srpske pravoslavne crkve; Samouprava, 12. 1. 1938, 1, Deklaracija svetog arhijerejskog sabora; Samouprava, 27. 1. 1940, 1, Sveti Sava.

⁴² Pantič, Srpska pravoslavna crkva, str. 51, 166.

⁴³ Prav tam, str. 92, 94, 120-124.

slavje po svoji konservativnosti in formalizmu v nasprotju z modernim duhom organskega razvoja, napredka in svobode" ter s tem nezmožno za boj proti "modernemu brezverstvu, proti socialni bedi in anarhiji". Ugotavljal je upadanje in propadanje verskega življenja v Srbiji in zaključil v duhu cirilmetodijske ideje o združitvi obeh religij pod skupno katoliško znamko.⁴⁴

Na drugi strani je srbski zgodovinar Vladimir Ćorović leta 1921 kot brošuro izdal svoje nastopno predavanje na beograjski univerzi in v njem dokazoval, da ni bilo pravoslavje tisto, ki je ohranilo Srbe kot narod, temveč so Srbi ohranili pravoslavje s tem, ko so ob politični težili tudi k verski samostojnosti ter pri tem katolicizem prepoznali kot preveč dogmatsko, centralistično in uniformno usmerjeno religijo. Svoje izvajanje je sklenil z besedami: "Vera je postala danes zadeva prepričanja in njen politični značaj spada v prošlost."⁴⁵ Ćorovičevo predavanje je izzvalo poglobljeno kritiko urednika slovenske katoliške znanstvene revije Čas Josipa Srebrnič. "Srbska vera" je avtorjeva iznajdba," je zapisal; Ćoroviču je očital racionalizem zaradi njegovega zavračanja pomena vere v sodobnosti, pa tudi neznanstven (empirično neutemeljen, tj. političen) pristop k obravnavi problema.⁴⁶

Kot prispevek k razumevanju odnosa Katoliške cerkve do slovenske nacionalne substance med obema svetovnima vojnoma so gotovo pomembne naslednje Srebrničeve besede: "Razvoj nacionalnega življenja samega pa je bistveno odvisen od drugih činiteljev, ki so v zvezi z narodovo individualnostjo, ne od vere. Vera sodeluje le toliko, da ohranja narod čvrst in moralno zdrav, da mu čestokrat odmerja celo smeri za idealno javno dejstvovanje, [...] več ne; geografske lege, ki je tako odločilna za nacionalno življenje, mu ona ne da, prav tako ne premoga in železnih in drugih rud ter industrije, [...] velike mase individuov. [...] Res pa je, da tvori moralno zdravje v narodu naravnost temelj, na katerem se mora njegovo nacionalno življenje uspešno razvijati, in da se raditega iz moralnega zdravja v narodu lahko sklepa na kakovost vere ter indirektno, koliko ima nacionalno življenje od vere."⁴⁷

Ćorović je bil vodilni interpret zgodovine Srbov v okviru unitarnega političnega diskurza, revija Čas pa osrednja slovenska katoliška znanstvena revija, kar pomeni, da je bila ključna idejna usmerjevalka slovenske katoliške politične misli. Kljub temu moramo biti pri določanju razmerja SLS in NRS do Katoliške oz. Pravoslavne cerkve (tj. prevladujočih veroizpovedi njunih volilnih baz) pazljivi. SLS je deklarirano predstavljala interese Katoliške cerkve v jugoslovanski državi, a ne izključno njih, saj se je, denimo, zavzemala za državno priključitev pravoslavne Bolgarije jugoslovanski državi,⁴⁸ pa tudi ne zmeraj njih, zlasti kadar so bili interesi Katoliške cerkve skladni z interesi italijanske zunanje politike.⁴⁹ Omenili smo že, da je vodstvo stranke prepoznavalo klerikalizem kot identifikacijsko točko stranke. Tesni sodelavec Antona Korošca Stanko Majcen je, denimo, v svojih spominih na načelnika stranke zapisal, da je imel politik prijatelje v vseh delih države tako med

⁴⁴ Franc Grivec: Pravoslavje. Ljubljana 1918, str. 17, 39, 93, 95, 111.

⁴⁵ Vladimir Ćorović: Rasa in vera v srbski prošlosti. Ljubljana 1921, str. 6-17, 29.

⁴⁶ Josip Srebrnič: K problemu o rasi in veri v srbski prošlosti. V: Čas, 1922, str. 130-134, 138.

⁴⁷ Prav tam, str. 131.

⁴⁸ Der Weg zur Nation, str. 548.

⁴⁹ O politiki Italije in Vatikana v Kraljevini SHS/Jugoslaviji glej Ani Lakroa Riz [Annie Lacroix — Riz]: Vatikan, Evropa i rajh; od prvog svetskog rata do hladnog rata. Beograd 2006, (dalje Lakroa Riz, Vatikan, Evropa i rajh) str. 125-137.

Židi kot med beograjsko pravoslavno hierarhijo.⁵⁰ Medtem NRS kot predstavnica državne in nacionalne unitaristične ideologije ni želela izpostavljati verskih posebnosti posameznih delov države, čeprav je Pravoslavni cerkvi priznavala zasluge za razvoj srbskega naroda. Zaradi dejanske srbske politične prevlade v državi tudi ni imela političnega interesa po politični mobilizaciji pravoslavja.⁵¹ Kljub temu so bili pravoslavni duhovniki večinsko privrženi NRS in so v organih stranke zasedali pomembne funkcije.⁵²

Politizacija konkordata v letih 1935-1937

Ponovimo tezo, da sta Katoliška in Pravoslavna cerkev v jugoslovanski državi med svetovnjima vojnoma vstopali v konfliktno in tekmovalno odnose neodvisno od razmerij med največjo srbsko in največjo slovensko politično stranko, ki sta sicer učinkovito črpali mobilizacijski kapital obeh Cerkev, vendar sta naklonjenost cerkvenim interesom podrejali lastnim strankarskim interesom.⁵³ To je bilo vidno zlasti v času t. i. konkordatske krize sredi tridesetih let, ko se je med drugim izkristaliziralo, da gre v političnem antagonizmu med Katoliško in Pravoslavno cerkvijo v okviru jugoslovanskega političnega prostora za antagonizem med hrvaškimi in srbskimi deli države. Hrvaški politik Ante Pavelić je bil mnenja, da je vlada, ko je po neuspehu sprejetja konkordata priznala prvenstveno vlogo Pravoslavne cerkve, hkrati pokazala, da je malo možnosti za rešitev hrvaškega vprašanja; po njegovem mnenju je bil s tem Jugoslaviji kot državni skupnosti zadan smrtni udarec.⁵⁴

V času po sprejetju konkordata med Kraljevino Jugoslavijo in Vatikanom 25. julija 1935 oz. s poskusi njegovega ratificiranja v Narodni skupščini leta 1937 je prišlo do ostrega spora med Pravoslavno in Katoliško cerkvijo, ki je kot takšen dobil vidno mesto v osrednjem jugoslovanskem političnem diskurzu. Sprejeti konkordat je pomenil končni konsenz treh prejšnjih načrtov iz leta 1923, 1925 in 1931, razlogi za njihov neuspeh pa so ostali jugoslovanski javnosti nepoznani.⁵⁵ Oblast si je s konkordatom želela zagotoviti politično zavezništvo Katoliške cerkve in tako premostiti nasprotja v hrvaško-srbskih odnosih.⁵⁶ Konkordat je hkrati imel zunanjepolitični pomen na ravni ureditve jugoslovanskih odnosov z Italijo in Vatikanom, zato je bilo to vprašanje večletni politični problem na notranje- in zunanjepolitičnem nivoju.⁵⁷ Ljubljanski škof Jeglič je že sredi leta 1920 v Beogradu s Korošcem in regentom Aleksandrom govoril o vprašanju konkordata Kraljevine SHS z Vatikanom; vlada si je v tistem času prizadevala, da bi se po načelu sukcesije, ki velja za mednarodne pravne pogodbe, konkordat med Kraljevino Srbijo

⁵⁰ NUK, Rokopisni oddelek, Stanko Majcen, 10/71, Spomini na dr. Korošca, str. 18.

⁵¹ Franc Grivec: Srbski cerkveni problemi. V: Čas, 1920, str. 88; Pantić, Srpska pravoslavna crkva, str. 54.

⁵² Perko Vojinović: Istine i zablude o srpstvu, jugoslovenstvu i slovenstvu. Beograd 1999, str. 146.

⁵³ Podobnega mnenja je bil tudi sodobni nemški zgodovinar Gilbert In der Maur v Der Weg zur Nation, str. 367.

⁵⁴ Ante Smith Pavelić, Dr. Ante Trumbić: Problemi hrvatsko-srpskih odnosa. München 1959, str. 306-307.

⁵⁵ Mišović, Srpska crkva, str. 97.

⁵⁶ Dragoslav Smiljanić: Sećanja na jednu diktaturu. Beograd 1955, str. 126; Mišović, Srpska crkva, str. 37; Mihailo Stanišić: Ekspanzionizam Hrvata i rastrojstvo Srba. Beograd 1999, str. 48.

⁵⁷ Pantić, Srpska pravoslavna crkva, str. 128-132.

in Vatikanom iz leta 1914 razširil na druge dele države;⁵⁸ temu je bil po pričevanju ljubljanskega škofa Jegliča ob njegovem obisku v Rimu poleti 1919 naklonjen tudi papež.⁵⁹

Kraljevina Srbija je sklenila konkordat z Vatikanom 24. junija 1914; v imenu srbske vlade ga je podpisal Milenko Vesnič, vendar ga Vatikan ni ratificiral in je bil 21. novembra 1921 na konzistoriju ukinjen.⁶⁰ Sklenjen je bil v sovražnem ozračju Vatikana do jugoslovanskega nacionalnega gibanja in v nezaupanju rimskokatoliške hierarhije do srbske politike, kar je bila posledica vatikanske politike do Avstro-Ogrske monarhije. Vatikan je priznal Kraljevino SHS novembra 1919, marca 1920 pa je v Beograd pripotoval prvi nuncij. Naletel je na nezaupanje (srbskih) oblasti - ne neutemeljeno, saj je nuncij Kerubini aktivno deloval proti interesom jugoslovanske države, natančneje za njeno razbitje. Leta 1922 je bil za nuncija imenovan Hermenegildo Pellegrinetti, ki si je kmalu zagotovil čvrsto podporo hrvaške cerkvene hierarhije.⁶¹

Srbski demokratski politik Ivan Ribar je v svojih političnih spominih zaključil, da se je srbska javnost uprla konkordatu v prepričanju, da bo z njim vzpostavljen politični kanal za prodor fašizma v Kraljevino Jugoslavijo.⁶² Anton Korošec se kot član vlade srbskega radikalca Milana Stojadinoviča (1935-1938) ni izrekel niti za konkordat niti proti njemu, po Ribarjevih besedah se je obnašal, kot da ga zadeva ne zanima, čeprav je dejansko zanj lobiral pri kraljevem namestniku po Aleksandrovi smrti (1934) knezu Pavlu.⁶³ Mnenja sodobnikov o Koroščevi vlogi pri sprejemanju konkordata so deljena.⁶⁴ To le potrjuje, kako dobro se je pretkani politični vodja, ki so ga neprestano spremljale spekulacije političnih nasprotnikov o njegovih povezavah z Vatikanom,⁶⁵ zavedal eksplozivnega potenciala konkordata za notranjo politiko države in politične škode, ki bi jo utegnil utrpeti ob svojem prevnetem angažmaju za konkordat.⁶⁶

Politična preračunljivost vodstva (bivše) SLS v zvezi s sprejemanjem konkordata je izvrstno vidna tudi iz pisma ministra Stojadinovičeve vlade Mihe Kreka predsedniku vlade, v katerem ga je v Koroščevem imenu⁶⁷ pozival, naj ne sprejme ponudbe slovenskih opozicijskih poslancev, ki so bili v zameno za politične koncesije

⁵⁸ Dragoljub Živojinović: Vatikan, Srbija i stvarjanje jugoslovenske države 1914-1920. Beograd 1995, (Živojinović, Vatikan, Srbija) str. 255.

⁵⁹ Slovenec, 30. 8. 1919, 1, Anton Bonaventura Jeglič, V Rimu.

⁶⁰ Đorđe Stanković: Nikola Pašič, saveznici i stvaranje Jugoslavije. Beograd 1984, str. 88; Živojinović, Vatikan, Srbija, str. 13-34.

⁶¹ Lakroa Riz, Vatikan, Evropa i rajh, str. 23-24, 121, 129.

⁶² Strah pred prodorom fašizma v državo s sklenitvijo konkordata je opisal tudi pristaš ene od radikalnih frakcij Dragoljub Smiljanič. O klerikalno-fašističnem nastopu so v zvezi s konkordatom pisali tudi predstavniki Udružene opozicije. Dragoslav Smiljanič: Sečanja na jednu diktaturu. Beograd 1955, str. 126; Dragan Tešić: Jugoslovenska radikalna zajednica u Srbiji 1935-1939. Beograd 1997, str. 380.

⁶³ Ivan Ribar: Politički zapisi. Beograd 1948, str. 190-191.

⁶⁴ Vladimir Čorović: Istorija Srba, 3. del. Beograd 1989, str. 250; Dragoslav Smiljanič: Sečanja na jednu diktaturu. Beograd 1955, str. 126.

⁶⁵ Samouprava, 28. 10. 1925, 1, G. Korošec i Vatikan; Jutro, 16. 2. 1926, 1, Klerikalci kot sluge Vatikana.

⁶⁶ Avgusta 1937 je slovenski politik Albert Kramer prejel pismo informatorja iz Ljubljane, v katerem je ta opisal svoj pogovor z nekim "*najodličnejšim klerikalcem*", ki je povedal, da je konkordatska kriza povzročala v vrstah (bivše) SLS veliko zaskrbljenost, saj je prevladovalo mnenje, da bo Katoliška cerkev za konkordat plačala previsoko ceno. NUK, Rokopisni oddelek, Zapuščina Alberta Kramerja, 26/66, Pismo Andreja Verbiča Albertu Kramerju, Ljubljana 19. 8. 1937.

⁶⁷ Korošec je bil v tem času v Dravski banovini. Samouprava, 25. 8. 1937, 1, Ministar g. dr. Korošec na svečanostima u Brezju.

v Dravski banovini na račun (bivše) SLS pripravljeni podpreti konkordat. Krek je premieru odločno odsvetoval tovrstno politično kupčijo in med drugim zapisal: "*Razumem Vaše državniško nastojanje, da za konkordat dobimo što impozantniju večinu, a smatram za svojo dužnost, da Vam - gospodine predsedniče - na sve ovo skrenem pažnju, da se ne bi poremetila sloga u našem zajedničkom radu.*"⁶⁸ Stojadinović je podal v začetku julija v Narodni skupščini ekspozice, v katerem je govoril zlasti o konkordatu in državnih interesih, ki nalagajo njegovo ratifikacijo.⁶⁹ Urednik Tiskarne sv. Cirila v Mariboru Januš Golec je pisal, da Korošec po demonstracijah v Beogradu proti konkordatu celo razmišljal o odstopu z mesta ministra za notranje zadeve. Od tega ga je, kot trdi Golec, odvrnil mariborski novinar Franc Hrastelj z anekdoto iz Beograda, kjer mu je taksist pripovedoval o nekem konkordatu iz Rima, ki hoče dobiti v roke vlado in pokatoličaniti vse pravoslavce.⁷⁰

SLS je bila aktivni člen zgodbe o konkordatu vse od vzpostavitve političnega problema v začetku dvajsetih let 20. stoletja.⁷¹ V času sprejemanja ustave se je v Ustavnem odboru zavzemala za uvrstitev vprašanja sklenitve konkordata v ustavo, Korošec pa, ki je sicer ni pogosto nastopal v poslanski funkciji, je leta 1923 v interpelaciji zahteval pospešitev dela glede sprejemanja konkordata.⁷² Pri pripravi konkordata je sodeloval Engelbert Besednjak,⁷³ ki je bil zveza med Korošcem in Aleksandrom.⁷⁴ Ne glede na to pa SLS ni imela zadostnega političnega vpliva, da bi omogočila sprejetje konkordata, pri čemer je igrala pomembno vlogo zlasti protikonkordatska naravnost Hrvatske seljačke stranke.⁷⁵ Ne glede na to je Korošec kot minister za notranje zadeve Kraljevine Jugoslavije v času konkordatske krize gotovo posvečal pazljivo pozornost srbski Pravoslavni cerkvi. V arhivski zapuščini Alberta Kramerja je med drugim shranjeno pismo pravoslavnega škofa Nikolaja ministru za notranje zadeve z 18. avgusta 1937, v katerem je škof očital Korošču nadzor nad pravoslavnimi duhovniki, procesijami in slavnostmi. Nikolaj je označil konkordat kot nevaren za integriteto srbske Pravoslavne cerkve. "*Pustite nje (vernike srbske Pravoslavne cerkve, op. M. R.) v miru. Udarite po nas pravoslavnih škofih, ako smatrate, da smo krivi. [...] Proseč Vas, da prenehate s preganjanjem pravoslavnih revežev, istočasno molim k Bogu za Vašo dušo, ker čutim, da ste s sedanjim svojim postopanjem razžalili Boga in dovedli svojo dušo do roba pekla.*"⁷⁶

⁶⁸ Arhiv Srbije i Crne Gore (dalje ASCG), fond Milan Stojadinović, 37-47-305, Pismo Mihe Kreka Stojadinoviću. Beograd, 17. 7. 1937.

⁶⁹ Narodna politika, 8. 7. 1937, 3, Ekspozice predsednika vlade o konkordatu; Samouprava, 9. 7. 1937, 1-2, Ekspozice predsednika g. dr. Stojadinovića o konkordatu; Slovenec, 9. 7. 1937, 2, Dr. Stojadinović o konkordatu.

⁷⁰ Januš Golec: Spomini. V: Zbornik Svobodne Slovenije 1971-1972, Buenos Aires, str. 286.

⁷¹ Slovenec, 17. 7. 1919, 1, Konkordati; Slovenec, 3. 11. 1922, 1, Konkordat; Slovenec, 25. 5. 1929, 1, Konkordatska pogajanja v jeseni; Slovenec, 23. 7. 1935, 1, Konkordat; Slovenec, 24. 7. 1935, 1, O konkordatu; Slovenec, 28. 7. 1935, 1, Konkordat - delo miru in zaupanja.

⁷² Mišović, Srpska crkva, str. 20, 37.

⁷³ Engelbert Besednjak (1894-1968), pravnik, politik in publicist, vodilni politik in ideolog krščansko-socialnega tabora na Primorskem pod fašizmom, poslanec v rimskem parlamentu, svetovalec in sodelavec Korošca in kralja Aleksandra.

⁷⁴ Egon Pelikan: Virgil Šček in primorska sredina v letih 1918-1945. V: Korespondenca Virgila Ščeka 1918-1947, Ljubljana 1997, str. 21.

⁷⁵ Pantić, Srpska pravoslavna crkva, str. 130.

⁷⁶ NUK, Rokopisni oddelek, Zapuščina Alberta Kramerja, 26/66, Prepis pisma škofa Nikolaja Antonu Korošču, 18. 8. 1937.

Srbska pravoslavna cerkev je konkordat interpretirala kot korak k izboljšanju položaja Katoliške cerkve v razmerju do države in ga je zato zavračala. Vlada si je prizadevala prikazati takšen vtis kot neupravičen, hkrati pa je konec novembra 1936 predsednik vlade Milan Stojadinović delegaciji iz Vatikana zagotovil, da bo konkordat kmalu predložen v ratifikacijo Narodni skupščini.⁷⁷ Pri tem katoliška hierarhija na Slovenskem ni kategorično odklanjala omenjenega srbskega konkordata kot slabega; kasnejši ljubljanski škof Gregorij Rožman je, denimo, leta 1920 o njem med drugim zapisal, da v osnovi ustreza sodobnim potrebam, prilagoditve oz. nadgraditve pa je potreben predvsem v vprašanjih, s katerimi se stari konkordat zaradi prevladujoče pravoslavne vere ni ukvarjal - mislil je zlasti na izenačitev različnih cerkveno-političnih področij.⁷⁸

Svetovalci vlade so premierja Stojadinoviča pred poskusom ratifikacije konkordata opozarjali na možen slab odziv srbske javnosti nanj.⁷⁹ Skupščinska razprava o konkordatu je bila 19. julija 1937 končno na dnevnem redu,⁸⁰ med njo pa je policija, ker je bilo zbiranje na javnih mestih do začetka avgusta prepovedano, nasilno razgnala udeležence *litije* pri Saborni cerkvi v Beogradu in hudo ranila vladiko Simeona Stankoviča.⁸¹ Skupščinska seja je bila prekinjena, vendar se je bil konkordat po njenem nadaljevanju nekaj dni kasneje potrjen.⁸² V *Slovencu* so dejanje označili kot zmago jugoslovanskega patriotizma,⁸³ vendar se je Stojadinović odločil, da konkordata ne bo posredoval v potrditev senatu.⁸⁴ *Krvava litija* je pomenila zaostritev političnih razmer v Kraljevini Jugoslaviji do skrajne možne mere. Stanje je dodatno poslabšala brošura Krvava pravoslavna litija, ki je izšla brez oznake tiskarne pod psevdonimom Nebojša; v uvodu je bilo zapisano: "*Vlada Milana Stojadinoviča, Antona Korošca i kompanije obeležena je na dan 19. jula 1937 godine nečuvenim atakom katoličkog popa Korošca [...] izvršila je toga dana napad na beograjsku katedralu - Sabornu crkvu.*" Kmalu za tem se je pojavila še druga brošura Krvava litija; istina o događajima kod Saborne crkve pod psevdonimom S. M., ki prav tako ni nosila oznake tiskarne. Bila je uradni pogled oblasti na dogodek - odgovornost za zaostritev političnih razmer je prenesla na komuniste in opozicijske stranke.⁸⁵

Patriarh Varnava je konkordat zavrnil že ob njegovem sprejetju leta 1935 s pozivom vladi o preklicu dokumenta. S tem je postal osrednja osebnost protikonkordatske kampanje v srbskem političnem prostoru, ki so jo vodila srbska nacionalna združenja, srbski intelektualci in srbske opozicijske stranke. Zaradi spravljlive države vlade, ki je želela konkordat s čim manj političnimi pretresi legalizirati z ratifikacijo v Narodni skupščini, Pravoslavna cerkev ni sprožila mobilizacije javnosti proti konkordatu vse do konca leta 1936, ko je Varnava predsedniku vlade Stojadinoviču sporočil, da Pravoslavna cerkev ne bo spoštovala konkordata, četudi

⁷⁷ Pantić, Srpska pravoslavna crkva, str. 128, 131, 144; Mišović, Srpska crkva, str. 55.

⁷⁸ Gregorij Rožman: Srbski konkordat iz leta 1914. V: Čas, 1920, str. 28.

⁷⁹ Dragan Tešić: Jugoslovenska radikalna zajednica u Srbiji 1935-1939. Beograd 1997, str. 374.

⁸⁰ Samouprava, 25. 7. 1937, 3, Narodna skupština izglasala konkordat.

⁸¹ Samouprava, 29. 7. 1937, 1, Slučaj episkopa g. Simeona.

⁸² Slovenec, 20. 7. 1937, 1, Konkordat pred skupščino; Slovenec, 24. 7. 1937, 1, Konkordat v skupščini sprejet; Slovenec, 24. 7. 1937, 2, Konkordat s katoliško cerkvijo sprejet.

⁸³ Slovenec, 25. 7. 1937, 1, Po sprejetju konkordata.

⁸⁴ Samouprava, 25. 7. 1937, 2, Konkordat neće biti odmah podnet senatu; Samouprava, 12. 10. 1937, 1, Konkordat se neće izneti pred senat.

⁸⁵ Mišović, Srpska crkva, str. 89-92, 94, 122, 126, 129.

bo ratificiran, odklonil pa je tudi sprejem ministra Korošca, češ da ni potrebe za pogovore.⁸⁶ Radikalizirano politično stališče Srbske pravoslavne cerkve med svetovnimi vojnami je bilo reificirano v brošuri Primjedbe i prigovori na projekt konkordata avtorja episkopa Platona s konca leta 1936.⁸⁷

Po mnenju drugega odločnega srbskega kritika konkordata, upokojenega državnega sekretarja Marka Cemoviča, je bil konkordat v vlogi legitimiziranja Aleksandrove diktature v mednarodni skupnosti, o čemer je po njegovih informacijah Anton Korošec junija 1936 pisal zagrebškemu nadškofu Antonu Bauerju.⁸⁸ V Cemovičevo stanovanje je julija 1937 vdrla policija in njegovega lastnika na podlagi najdenih ilegalnih letakov aretirala z obtožbo delovanja proti državi ter ogrožanja javnega reda in miru. Razlog za aretacijo je bila vsebina enega od Cemovičevih protikonkordatskih tekstov, v katerem je na ministra za notranje zadeve Korošca naslovil naslednje besede: "*Gospodine doktore, u čije ime Vi ovako 'srečno' upravljate ovom zemljom? /.../ Apsurd Vašeg položaja u vladi nečuven je i neviden u istoriji ustavnosti. Vi ste - cela je Jugoslavija svedok - unapred na naj-svečaniji i najenergičniji način izjavili svoje i svoje stranke nepoverjenje sadašnjem sastavu Narodne skupštine. Pre petomajskih izbora (parlamentarne volitve leta 1935, op. M. R.), sasvim razložno i opravdano, Vi, kao i cela zemlja, znali ste da će vlada Jevtič-Stojadinović-Popović (Bogoljub Jevtič, Milan Stojadinović, Velja Popović, op. M. R.) izvršiti izbornu nasilje i izborne falsifikate i pozvali ste Slovence da ne idu na birališta, da apstiniraju. A sad mrcvarite slobodu jugoslovenskog naroda na osnovu 'poverenja' tako i na taj način izabranih poslanika!*"⁸⁹

Sodobni profesor cerkvenega prava v Ljubljani Rado Kušej je o Cemovičevem pisanju sodil, da je politično enostransko obarvano in "*zgrajeno većinom na tako nestvarni interpretaciji konkordata, da se objektivni strokovnjak s pravnega stališča z njim ne more prerekati, ker bi to škodovalo njegovemu ugledu*". Kljub temu je v nadaljevanju to storil, pravno razlago posameznih členov konkordata pa sklenil z besedami: "*Zaključujem z ugotovitvijo, da so vsi očitki o protiustavnosti, o kršenju suverenitete in načela verske ravnopravnosti (ki jih je sprožala Srbska pravoslavna cerkev, op. M. R.) neosnovani*".⁹⁰ Da je bila srbska javnost seznanjena tudi z možnimi pozitivnimi učinki konkordata, dokazuje brošura založbe iz Niša Katolička crkve u Srbiji (1930), v kateri je profesor teologije in filozofije Bruno Lovrič pričakovani konkordat interpretiral kot akt socialne pravičnosti, katerega sklenitev bo prispevala h konsolidaciji Kraljevine Jugoslavije.⁹¹

Politične skupine, ki so v Srbiji nasprotovale konkordatu, so bile po svoji ideološki usmeritvi zelo heterogene (demokratska opozicija, komunisti, masoni, nacionalisti) in morda je bil prav to eden od razlogov, da se napet politični položaj ni končal s še z nasilnejšimi rešitvami. Po koncu konkordatske krize se je Pravoslavna cerkev naglo umaknila iz aktualne notranje politike, k čemur je bistveno pripomogla smrt patriarha Varnave, ki je sovpadala z razpravo o konkordatu v

⁸⁶ Pantić, Srpska pravoslavna crkva, str. 138-139, 142; Mišović, Srpska crkva, str. 53.

⁸⁷ Mišović, Srpska crkva, str. 53.

⁸⁸ Tomislav Šagi - Bunić: Katolička crkva i ekumenizam. V: Vjerske zajednice u Jugoslaviji, Zagreb 1970, str. 108; Mišović, Srpska crkva, str. 49.

⁸⁹ Mišović, Srpska crkva, str. 50.

⁹⁰ Rado Kušej: Konkordat; ustava in verska ravnopravnost. Ljubljana 1937, str. 6, 73.

⁹¹ Bruno Lovrić: Katolička crkva u Srbiji pod zaštitom A. U. Monarhije. Niš 1930, str. 3.

skupščini.⁹² Korošec in Stojadinović sta brez uspeha skušala obnoviti odnose s Pravoslavno cerkvijo,⁹³ zagotavljala sta, da je vprašanje konkordata "definitivno" odstranjeno z dnevnega reda vladne agende, vendar je arhierijski sabor januarja in februarja 1938 ponovno pozval vlado, naj odstopi od konkordata. Vlada se je v začetku februarja 1938 v posebni izjavi znova obvezala, da bo spoštovala zakonjono enakopravnost v državi priznanih veroizpovedi in ne bo uzakonila sprejetega konkordata, s čimer je bila Srbska pravoslavna cerkev pomirjena, vendar je epilog konkordatske krize sprožil nove versko-politične napetosti, negativno pa je vplival tudi na obstoječe nacionalne probleme.⁹⁴

Stojadinović je v spominih zapisal, da sta bila v srbski javnosti nenaklonjenosti zaradi konkordata v veliki meri deležna kraljevi namestnik knez Pavle in Korošec; sam je, nasprotno, držo slednjega v času glasovanja o konkordatu ocenil kot korektno: "*On se u to pitanje nije više mešao nego što sam ja to od njega očekivao.*"⁹⁵ Korošec je, denimo, po smrti patriarha Varnave posredoval pri zagrebškem nadškofu Bauerju, ker ta za razliko od predstavnikov drugih veroizpovedi ni poslal sožalnice srbski pravoslavni hierarhiji; po besedah Stanka Majcna je Korošec komentiral: "*Naj vendar dr. Bauer izvali tisti svoj telegram, da ne bomo imeli težav v vladi.*"⁹⁶

Korošec na državnih dolžnostih ni nosil duhovniškega oblačila, vendar je kot politik in načelnik SLS na ravni politične izreke jasno sporočal, da razume slovenski narod v neločljivi povezavi s katoliško vero.⁹⁷ "*Največe kulturne sile u svakom narodu su vera, znanost i umetnost,*" je zapisal v prispevku o odnosu med Katoliško cerkvijo in državo leta 1923, ki je zaradi Koroščeve zadržanosti, h kateri ga je v času sprejemanja konkordata silil ministrski položaj, še posebej dragocen. V njem je med drugim utemeljeval, da Katoliška cerkev v Kraljevini SHS ne uživa popolne svobode in naklonjenosti državnih oblasti, saj katoliške ustanove v primerjavi s pravoslavniimi prejemajo nižje državne subvencije. Kritiziral je načrt konkordata, češ da bo omogočil vmešavanje države v notranje zadeve Cerkve. Vlada ne deluje v smeri zblíževanja Pravoslavne in Katoliške cerkve (ekumenizem), je pisal, temveč ju celo razdvaja, kar je vidno iz predloga konkordata. Vlada skratka prikrito nasprotuje Katoliški cerkvi, s čimer želi zagotoviti prestop katoličanov v pravoslavje. Korošec je izrazil prepričanje, da ne bo prišlo do odprtega kulturnega boja med Cerkvama, saj mu pravoslavje v Sloveniji ne bi bilo kos, vendar je prognoziral nadaljnje zapostavljanje Katoliške cerkve v državi. Poudaril je, da se institucija Katoliške cerkve na Slovenskem premalo zaveda, v kako nezavidljivem položaju je: "*Prema njoj (Katoliški cerkvi, op. M. R.) se postupa drugo jačnije nego prema brojno jačoj pravoslavnoj crkvi.*"⁹⁸

Za obdobje med obema svetovnima vojnama je bilo značilno, da so z izkušnjo

⁹² Pantić, Srpska pravoslavna crkva, str. 148, 159; Mišović, Srpska crkva, str. 117.

⁹³ Stojadinović je konec oktobra 1937 dal zavezo o umiku konkordata iz zakonodajnega postopka zastopniku predsednika arhierijskega sabora, Korošec pa je mesec dni kasneje podobno storil v dopisu vsem banom. Mišović, Srpska crkva, str. 143-144.

⁹⁴ Pantić, Srpska pravoslavna crkva, str. 161-163.

⁹⁵ Milan M. Stojadinović: Ni rat ni pakt : Jugoslavija između dva rata. Rijeka 1970, str. 487-489.

⁹⁶ NUK, Rokopisni oddelek, Stanko Majcen, 10/71, Spomini na dr. Korošca, 27.

⁹⁷ Ivo Banac: The National Question in Yugoslavia : Origins, History, Politics. London 1984, str. 342.

⁹⁸ Anton Korošec: Odnos između Katoličke crkve i države. V: Nova Evropa. Zagreb, 1923, št. 1, str. 21-23.

svetovne vojne vzgojeno mladino privlačila radikalna množična (zlasti verska) gibanja s karizmatičnimi voditelji.⁹⁹ Komunistično usmerjeni študenti beograjske univerze¹⁰⁰ so sredi leta 1937 izdali razglas pod naslovom Dve godine vlade Stojadinoviča z značilno radikalizirano argumentacijo; med drugim je bilo v razglasu zapisano, da sta bili to leti krvavega poslovanja vladnih organov, v katerih je policija *popa Korošca* pobila več ljudi kot vse prejšnje skupaj.¹⁰¹ Izjemno pomembno za razumevanje vloge SLS v zvezi s sprejemanjem konkordata v letih 1935-1937 je tako tudi razumevanje strankinega odnosa do komunističnega gibanja; Korošec je, denimo, po nemirih v Srbiji ob poskusu ratifikacije konkordata zanje krivil zlasti komuniste.¹⁰²

Kot predsednik vlade (1928) je Korošec močno poostril nadzor nad komunističnim gibanjem, v okviru katerega so po vsej državi potekale policijske racije. Dan pred odstopom svoje vlade decembra 1928 je v dopisu velikim županom le-te opozoril na okrepitev komunističnega gibanja, ki je pridobilo pod svoj vpliv nasprotnike jugoslovanske ustavne ureditve in zaskrbljujoče število kmečkega prebivalstva na Hrvaškem, v Dalmaciji, Bosni in Hercegovini, Črni gori in Vojvodini - Koroščeva ocena se je bistveno razlikovala od uradnih vladnih ocen o razvoju komunističnega gibanja. V zaključku dopisa velikim županom je med drugim odredil: "*Da odmah otpočnete sa vrbovanjem ljudi, pomoču kojih čete kontrolisati cjelokupan rad svih komunista iz Vašeg područja.*" Prepričan je bil, da je ekonomska kriza, ki je prodirala na podeželje, s seboj prinašala tudi komunistično ideologijo. Ne glede na to je vladna politika in izrazita protikomunistična propaganda verskih, političnih ter drugih organizacij pred vpeljavo diktature uspešno redčila komunistične vrste.¹⁰³

Tudi kot minister za notranje zadeve v letih 1935-1938 je Korošec najglasneje od voditeljev Jugoslovanske radikalne zajednice (vsedrjavne politične tvorbe NRS, SLS in Jugoslovanske muslimanske organizacije) opozarjal na nevarnost komunizma.¹⁰⁴ V preganjanju komunističnega gibanja na Slovenskem so imeli konec tridesetih let 20. stoletja posebno vlogo *stražarji* kot posebna skupina iz vrst Slovenske dijaške zveze, ki so sledili pozivu Antona Korošca k odkrivanju komunistične dejavnosti; o tesnem sodelovanju Korošca in stražarjev je med drugim pisal Fran Saleški Finžgar.¹⁰⁵ Tudi druga politično desno organizirana katoliška mladina je pozdravila vladne ukrepe, denimo, "*prisilna bivališča proti rušilcem miru*" (konfinacije, koncentracijska taborišča) zoper živahno komunistično dejavnost v državi. Kot taka je imela organizirana mladina v drugi polovici tridesetih let 20. stoletja velik vpliv na radikalno polarizacijo slovenske družbe.¹⁰⁶

⁹⁹ John Lampe, Mark Mazower: Ideologies and National Identities : The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe. Budapest, New York 2004, str. 10.

¹⁰⁰ Več o dobro organiziranem komunističnem gibanju na beograjski univerzi v Memorandum Setona - Watsona, 21. 9. 1939. V: R. W. Seton - Watson and Yugoslavs, Correspondence 1906-1941, London - Zagreb 1976, str. 360; Komunizam na beogradskom univerzitetu 1929-1940. Beograd 1940.

¹⁰¹ Mišovič, Srpska crkva, str. 34.

¹⁰² Dragoslav Smiljanič: Sečanja na jednu diktaturu. Beograd 1955, str. 130.

¹⁰³ Nedim Šarac: Uspostavljanje šestojanuarskog režima. Sarajevo 1975, str. 172-173, 206.

¹⁰⁴ Jovo Bakič: Ideologije jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma: 1918-1941. Zrenjanin 2004, str. 351.

¹⁰⁵ Fran Saleški Finžgar: Pismo Izidorju Cankarju z dne 18. 9. 1937: V: Zbrana dela, 14. knjiga : Pisma. Ljubljana 1996, str. 301.

¹⁰⁶ Anka Vidovič - Miklavčič: Vloga in organiziranost mladine v jugoslovanskem delu Slovenije v letih 1929-1941. V: Slovenska trideseta leta, Ljubljana 1997, str. 106-107.

Korošček zaupnik in urednik pri časniku Slovenec Ivan Ahčin je v brošuri Komunizem, največja nevarnost naše dobe (1939), ki je postala referenčno delo strankine idejne usmeritve v drugi polovici tridesetih let 20. stoletja, le-tega opredelil kot največjo nevarnost dobe.¹⁰⁷ Glede na to, da je SLS kot predstavnica katoliške politične misli namenjala v svoji politični dejavnosti prednost strankarskim interesom pred interesi Katoliške cerkve,¹⁰⁸ velja postaviti za zaključek v odprti razmislek vprašanje, v kolikšni meri so na protikomunistično delovanje SLS vplivali (sicer izvrstno utemeljeni) idejni razlogi (zlasti papeške enciklike *Rerum novarum*, *Divini Redemptoris* in *Quadragesimo Anno*¹⁰⁹), koliko pa je ostro nasprotovanje komunističnemu gibanju temeljilo na dejstvu o njegovi rastoči mobilizacijski (in s tem politični) moči v drugi polovici tridesetih let 20. stoletja.¹¹⁰ Zanimivo je, na primer, da je bila med temeljnima papeškima nagovoroma katoličanom v tem času enciklika *Quadragesimo Anno* (O obnovi družabnega reda) iz leta 1931 v slovenščino prevedena šele leta 1940, četudi so posledice svetovne gospodarske krize bistveno ogrožale existenco slovenskega človeka, medtem ko je bila enciklika *Divini Redemptoris* (O brezbožnem komunizmu) iz leta 1937, ki je obsodila komunizem, v slovenščino prevedena še istega leta.¹¹¹

Kot katoliška je tudi Srbska pravoslavna cerkev v obravnavanem času zavračala ideologije liberalizma, fašizma in komunizma kot produkt evropskega materia-

¹⁰⁷ Ivan Ahčin: *Komunizem : največja nevarnost naše dobe*. Ljubljana 1939, str. 3.

¹⁰⁸ Mateja Ratej: *Slovenski politični katolicizem s posebnim poudarkom na razvoju dogodkov na Štajerskem med leti 1923 in 1929 : doktorska disertacija*. Maribor 2004, str. 50-51.

¹⁰⁹ Papež Leon XIII. je v okrožnici *Rerum Novarum* (1891) obsodil liberalizem v idejnem smislu, hkrati pa tudi ekonomske modele, ki jih je ponujal, namesto njega pa v duhu obnove družbe na krščanski podlagi razvil katoliški socialni model s sistemom združnega gospodarstva; po Leonovih smernicah se je ob koncu 19. stoletja politično organizirala tudi SLS. Ob štiridesetletnici *Rerum novarum* je papež Pij XI. Leonovo okrožnico nadgradil v smislu prilagoditve novim družbenim razmeram v *Quadragesimo anno* (1931). Ponovno je spregovoril o obnovi družbenega življenja na temelju naravnih zakonov in v njej skupaj s socializmom obsodil krščanski socializem z argumentom, da "*socializem ne more biti krščanski*". To je bilo velikega pomena za slovenski katoliški politični tabor, ki se je v tridesetih letih dokončno razcepil. Vodstvo (bivše) SLS je socialne določbe enciklike izpostavljalo kot svoj politični program - stranka je bila v obravnavanem času najizrazitejša zagovornica socialnih reform med jugoslovanskimi parlamentarnimi strankami -, Korošček pa je bil v francoski izdaji *Quadragesimo anno* leta 1936 skupaj z kolegom z avstrijskim Seiplom, z madžarskim Vassom, z nemškima Braunsom in Kaasom ter z belgijskim Rüttenom uvrščen med najvidnejše slednike Pijevih usmeritev med državniki. Enciklika je utemeljila stanovsko organizacijo družbe, ki je postala v tridesetih letih 20. stoletja politični imperativ SLS. Enciklika *Divini redemptoris* (1937) je obsodila "*brezbožni*" komunizem. *Slovenec*, 4. 9. 1932, 1, *Obnova države*; *Slovenec*, 15. 2. 1939, 1, *Stanovska misel*; Aleš Ušeničnik: *Okrožnica Pija XI. Quadragesimo Anno - O obnovi družabnega reda*. Prevod in razlaga. Ljubljana 1940, (dalje Ušeničnik, *Quadragesimo Anno*) str. 7-10, 13, 20, 30, 38, 53, 74, 151-162; Branislav Gligorijević: *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929)*. Beograd 1979, str. 76.

¹¹⁰ Glej številne refleksije v *Slovencu v zvezi z omenjenimi enciklikami*: *Slovenec*, 28. 3. 1931, 1, *Po štiridesetih letih*; *Slovenec*, 5. 5. 1931, 1, *Krščanski socializem in socialno krščanstvo*; *Slovenec*, 12. 5. 1931, 1, *Delavska okrožnica in socializem*; *Slovenec*, 16. 5. 1931, 1, *Quadragesimo anno*; *Slovenec*, 17. 5. 1931, 1, *Ob 40-letnici socialne okrožnice*; *Slovenec*, 19. 5. 1931, 1, *Glavne misli okrožnice*; *Slovenec*, 24. 6. 1931, 1, *Katolicizem in socializem*; *Slovenec*, 15. 5. 1936, 1, *Pet let Quadragesimo anno*; *Slovenec*, 24. 3. 1937, 1, *Vsem, ki so dobre volje*. Glej tudi različne načine politizacije komunizma v (bivši) SLS, ki so bili utemeljeni v enciklikah: *Slovenec*, 19. 7. 1936, 1, *Katolicizem v bojno vrsto*; *Slovenec*, 9. 10. 1936, 2, *Katolicizem stopa v fronto*; *Slovenec*, 21. 3. 1937, 1, *Papeževa okrožnica proti komunističnemu brezbožstvu*; *Slovenec*, 13. 8. 1937, 2, *Ateisti in komunisti se bore za pravoslavje*; *Slovenec*, 22. 9. 1937, 2, *Slovenskemu katoliškemu ljudstvu so JNS-arji in komunisti podtaknili ogabno okrožnico*.

¹¹¹ Aleš Ušeničnik: *Okrožnica Pija XI. Divini Redemptoris - O brezbožnem komunizmu*. Prevod, pripombe in pojasnila. Ljubljana 1937 (dalje Ušeničnik, *Okrožnica Pija XI.*); isti, *Quadragesimo Anno*.

lizma.¹¹² A vendar: čeprav je bilo upoštevanje določil enciklik za katoličane obvezno, le-te niso spadale med odloke Katoliške cerkve, ki so bili po svojem značaju nezmotljivi.¹¹³ Tudi to dejstvo je širilo manevrski prostor politike SLS, katere vodstvo je vsebino okrožnic (politično legitimno) prilagajalo aktualnemu političnemu diskurzu, hkrati pa je lahko polno izkoriščalo mobilizacijski in integrativni potencial, ki so ga imele okrožnice na slovensko volilno telo.

Mateja Ratej

SHADES OF POLITICISATION OF THE ROMAN CATHOLIC AND SERBIAN ORTHODOX CHURCH IN THE SLOVENIAN PEOPLE'S PARTY AND THE NATIONAL RADICAL PARTY BETWEEN THE TWO WORLD WARS

S u m m a r y

The relations between creeds in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Yugoslavia) as a multi-confessional state necessarily became one of the central focuses of the politicisation of all Yugoslav political parties, especially Slovenian People's Party (SLS), which had already been the political representative of the Catholic Church in the Austro-Hungarian Monarchy. Therefore the argument about the discrimination of the Catholic Church should be understood in this sense - as a political construct and as one of the most successful elements of the politicisation of SLS. The conflict between the Orthodox and the Catholic Church was immanently political, thus in close connection with nationalism as the central area of discourse for the politics in the Yugoslav state at the level of political relations between Croats and Serbs. Meanwhile, the question of discrimination of religion was only occasionally in the spotlight of the political argumentation between SLS and the National Radical Party (NRS). It looks that the aforementioned Churches operated as individual political subjects in the Kingdom, and that their activities cannot be automatically linked to the political activities of either NRS or SLS. The so-called clericalism of SLS as one of the most frequent means of political disqualification of the party's activities was only a way (a tested pattern) of its entering into the actual political discourse. SLS may have openly represented the interests of the Catholic Church in the Yugoslav state, but it did not only represent those, since, for example, it argued for the annexation of the Orthodox Bulgaria to the Yugoslav State; and it did not always agree with the interests of the Catholic Church, especially not when these interests were in line with the interests of the Italian foreign policy. Meanwhile NRS as a representative of the state and national Unitarian ideology did not want to emphasise the religious particularities of the individual parts of the state, even though it recognised that the Orthodox Church had merits for the development of the Serbian nation. Due to the actual Serbian political domination in the state, NRS did not have any political interests in the political mobilisation of the Orthodox creed. In the time after the adoption of the Concordat between the Kingdom of Yugoslavia and Vatican on the 25 July 1935 and with the attempts of its ratification in the National Assembly in 1937, a serious conflict arose between the Orthodox and Catholic Church, gaining a prominent place in the central Yugoslav political discourse. Anton Korošec as a member of the government of the Serbian radical Milan Stojadinović (1935-1938) has not declared himself either for or against the Concordat, because he was well aware of the explosive potential of the Concordat for the domestic policy of the state and the political damage he could suffer if he argued for the Concordat too passionately. SLS just did not have enough political weight to enable the ratification of the Concordat. The event called *Krvava litija* (*Bloody Liturgy*) after the Concordat had been passed in the National Assembly in July 1937 meant a critical strain on the political situation in the Kingdom of Yugoslavia. Korošec and Stojadinović attempted, to no avail, to restore the relations with the Orthodox Church, which opposed the Concordat resolutely. In a special declaration in the beginning of February 1938, the government undertook that it would respect the enacted equality of state-acknowledged creeds and that it would not ratify the accepted Concordat, which calmed down the Orthodox Church. However, the epilogue of the Concordat Crisis resulted in new religious and political tensions, while also having a detrimental effect on the existing national problems.

---

¹¹² Slovenec, 17. 3. 1931, 1, Kapitalizem in krščanstvo, Slovenec, 4. 3. 1931, 1; Boljševizem - katolicizem, Katolicizem in socializem, Slovenec, 24. 6. 1931, 1; Naš ideal, Slovenec, 8. 12. 1932, 1; Pantić, Srpska pravoslavna crkva, str. 197.

¹¹³ Ušeničnik, Okrožnica Pija XI., str. 6, 225.